

AGRÁR-KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁSI PROGRAMOK BEVEZETÉSÉNEK HATÁSA A KIJELÖLT MINTATERÜLETEK FÖLDHASZNÁLATÁRA ÉS TERMÉSZETI ÉRTÉKEINEK VÉDELME

GRÓNÁS VIKTOR¹, CENTERI CSABA², MAGYARI JULIANNA³, BELÉNYESI MÁRTA³

Szent István Egyetem, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet,

¹Tájökológiai Tanszék,

²Természetvédelmi Tanszék,

³Térinformatikai Tanszék

2103 Gödöllő, Páter K. u. 1., e-mail: Gronas.Viktor@kti.szie.hu

Kulcsszavak: Érzékeny Természeti Területek (ÉTT), agrár-környezetgazdálkodás, területhasználat

Összefoglalás: A kutatás során 2002-től begyűjtöttük és elemeztük négy Érzékeny Természeti Területről (Dunavölgyi-sík ÉTT, Hevesi-sík ÉTT, Borsodi-mezőség ÉTT és Észak-cserehát ÉTT) az agrár-környezetgazdálkodási támogatások (AKG) keretében beérkezett pályázatok adatbázisát. Ezen adatbázis segítségével meghatároztuk a mintaterületek jelenlegi AKG támogatottságát, a programok területi arányát, továbbá elhelyezkedését, amelyet beépítettünk az ÉTT-eket monitorozó adatbázisba.

A jelen munkában részletesen a Dunavölgyi síkság ÉTT-n végzett munkánk eredményeit mutatjuk be.

A mintaterületekre vonatkozó digitális adatbázis tartalmának kibővítésével lehetővé vált a Nemzeti Parkok számára a támogatott területek és a védendő értékek térbeli elhelyezkedésének összevetése, amely segítségével célirányosan bővíthető a programban résztvevők köre. A kérdőíves felmérés rámutatott a megkérdezett gazdálkodók személyi hátterére, a gazdálkodás típusára, továbbá a programmal kapcsolatos észrevételeikre, amelyek segíthetik a program kidolgozásában résztvevő szakembereket. A piacépes, profitorientált mezőgazdasági területeken, amely a térség nyugati, az átlagosnál kedvezőbb adottságú területein a nagyüzemi szántóföldi növénytermelés (gabona- és takarmánytermelő specializációval) előnyeit használja ki, nem várható a zonális programok bővülése. A térség középső, mélyebb fekvésű és gyengébb termőképességű területeinek mezőgazdaságát a gyepezőgazdálkodás és az extenzív állattartás irányába célszerű tovább fejleszteni. Azonban ez csak akkor lehetséges, ha a birtokok egyesítése, illetve bérleti rendszer rendeződik.

Bevezetés

A 2002-ben induló Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP) célkitűzéseiben a különböző térségek adottságainak megfelelő, ahhoz igazodó fenntartható mezőgazdasági földhasználat kialakítása fogalmazódott meg. A program jelentős támogatási előnyt biztosított az ökológiai adottságokon alapuló, multifunkcionális mezőgazdasági földhasználatnak, az EU-ban is megcélzott agrár-vidékfejlesztési politika célkitűzéseinek. Az NAKP módosított programjai 2004-től – EU csatlakozásunktól – a Nemzeti Vidékfejlesztési Terven (NVT) keresztül váltak elérhetővé (ÁNGYÁN 2004).

A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv agrár-környezetgazdálkodási támogatási fejezete 23 különböző környezetbarát gazdálkodási forma alkalmazásának, bevezetésének lehetőségét teremtette meg az NAKP egyenes folytatásaként. A program 2004 őszén meghirdetett kírásra 32 000-et meghaladó számú gazdálkodó, illetve gazdálkodó szervezet adott be támogatásigénylést, melynek összesített területe meghaladta az 1,8 millió hektárt. Ezzel a korábbi nemzeti forrásokból finanszírozott NAKP forrásait megtízszerezve,

a támogatotti kört és a környezetbarát gazdálkodás által lefedett területet megötszörözve Magyarországon az agrár-környezetgazdálkodás által lefedett területek a mezőgazdasági-lag hasznosított területek már több, mint 25%-át teszik ki, mellyel hazánk az EU 25-ök vonatkozásában is bekerült az első 7 tagállam közé.

A támogatásigénylés ilyen magas aránya jól mutatja a program fontosságát és szerepét a mai magyar mezőgazdaságban. Azonban az elmúlt évtizedek mezőgazdasági struktúrája, a program merőben új szemléletmódja és pályázatási rendszere következtében a csak néhány éves tapasztalattal rendelkező rendszer még sok problémával küzd, amelyek folyamatos feltárása és felülvizsgálata elengedhetetlen. Tovább erősíti ezt, hogy az Európai Unió 746/96 számú rendelete a tagállamok feladatai közé sorolja az agrár-környezetvédelmi programok pénzügyi, szociológiai és környezeti monitoringját. Munkánk során e komplex rendszer egy speciális szeletét, az Érzékeny Természeti Területek programjának területi és szociológiai értékelését tűztük ki célul.

Anyag és módszer

Az ÉTT területek kijelölésének egyik szempontja, hogy a jelen lévő természeti értékek megóvása csak speciális mezőgazdasági módszerek bevezetésével lehetséges. Ezt szolgálják a zonális ÉTT programok, amelyeket szántó és gyepek művelési ágban lehet pályázni. Az ÉTT kezelői számára a legfőbb cél, hogy minél több gazdálkodó, minél nagyobb területen vállaljon ilyen tevékenységet, továbbá a programok által kijelölt területek minél jobban fedjék a veszélyeztetett természeti érték előfordulásának helyét. E speciális módszerek mellett igen nagy jelentősége van – csökkenő mértékben ugyan – a horizontális AKG programoknak is. Ezért az első lépésben az Agrár-környezetgazdálkodási támogatások keretében a mintaterületekről beérkezett nyertes pályázatok számát, területi megoszlását, a megpályázott programok típusát és arányát elemeztük.

A földrajzi környezetben zajló ökológiai változások elemzése, a környezeti hatásértékelés, a környezet erőforrásainak és adottságainak minősítése nagy adattömeg gyors és egzakt feldolgozását igényli (MEZŐSI 1991), valamint a környezetet érő hatások felméréséhez, előrejelzéséhez összetett modellekre van szükség, ezért a részletes adatbázisok felépítéséhez és kezeléséhez földrajzi információs rendszereket (FIR), térinformatikai alapú döntéstámogató szoftvereket használtunk (ArcView). A FIR-ek egyesítik a hagyományos térképi és szöveges információkezelő rendszerek előnyeit. Digitális térképi alapon, térben elhelyezve, leíró adatokkal együtt kezelik a valós világ természetes és mesterséges objektumait (HARKÁNYINÉ 1994). Az adatbázisok adatai meghatározott szempontok szerint tároltak, pontokhoz, vonalakhoz, felületekhez kapcsoltak, így a térképi és leíró adatok együttesen elemezhetők, és a legkülönbözőbb szempontok szerint lehet őket rétegekbe rendezni (PAP-VÁRY 1994). BREIMER és munkatársai (1986) megállapították, hogy 1:10000 léptékű, nagyméretarányú térképek alkalmasak elsősorban a kis területek térképezésére. Ezt támasztja alá BILL és FRITSCH (1991), miszerint a lokális rendszerek (település) adatnyerésekor az 1:1000–1:10000 méretarányszámoknak megfelelő

térkép digitalizálása indokolt. DETREKŐI és SZABÓ (1995) szerint egy 1:10000 méretarányú térképből mintegy 2 m pontossággal nyerhetünk adatokat. Ezt a pontosságot és léptéket megfelelőnek találtuk a kitűzött célok eléréséhez. A második lépésben a gazdálkodók térbeli helyzetének elemzéséhez ezért az 1:10000-es külterületi átnézeti kataszteri térképeket és légifotókat használtuk, a talajtípusokra, illetve a művelési ágakra vonatkozó információkat pedig az Agrotopográfiai (MTA TAKI 1:100 000), illetve a CORINE Land Cover Felszínborítási Adatbázisból (FÖMI 1:100 000) nyertünk.

A termőföld tulajdoni viszonyainak gyökeres átalakulása, a tulajdonosok számának sokszorozódása és a gazdasági kényszer összetettebbé teszik a környezet- és természetvédelem, valamint a mezőgazdálkodás kapcsolatrendszerét. Ebből adódóan a mezőgazdasági földhasználat irányainak kijelölése során figyelembe kell vennünk a mezőgazdasági termelés társadalmi kapcsolatát, és csakis az egyes agrárpolitikai lépések következményeinek sokoldalú hatáselemzése után hozhatók megfelelő döntések (KOCSONDI et al. 1998). Ezért a mintaterületek mezőgazdasági helyzetében és aktivitásában bekövetkező változásokat a beérkezett pályázatok vizsgálata mellett kérdőíves felméréssel kiegészített mélyinterjúk segítségével tártuk fel. A felmérést 2005 – 2006 közötti időszakban végeztük, a mintaterület kezelői által nyilvántartott adatbázisból birtokméret és lakhelytől függetlenül, véletlenszerűen kiválasztott, a mintaterületeken mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó háztartások személyes felkeresésével.

A felmérés 32 kérdését a következő 4 főbb témakör köré csoportosítottuk:

- a gazdaság személyi háttere,
- a gazdaság felépítése és az alkalmazott technológiák,
- a gazdálkodó és az AKG kapcsolata,
- a jövedelmezőség alakulása.

Eredmények és értékelés

Területi tapasztalatok értékelése

A vizsgált ÉTT-ken 2005-ben agrár-környezetgazdálkodás támogatási határozattal rendelkezők területi arányainak elemzésekor (1. táblázat) kiderült, hogy a változó arányban (63–91%) ugyan, de minden mintaterületen versenyképesek voltak a zonális programok a horizontálissokkal szemben. Legkevésbé a Borsodi mezőség területén volt sikeres, ahol a kiváló adottságú szántóterületekre vonatkozó zonális megszorításokhoz rendelt összegek nem tudták minden esetben felvenni a versenyt az intenzívebb gazdálkodásból származó bevételekkel. Ennek köszönhető, hogy itt volt a legmagasabb a horizontális szántó program részvételi aránya (23%), amelynek megkötései kevésbé szigorúak. Kiemelkedő az Észak Cserhát ÉTT, ahol az összes támogatott terület 91%-át a zonális programok szolgáltatták, hiszen a gyengébb termőképességű területeken – a megkötések ellenére – a nyereséges gazdálkodás elengedhetetlen feltétele a magasabb támogatási összeg megpályázása.

1. táblázat A vizsgált ÉTT-eken támogatott AKG programok területi aránya (2005)
 Table 1. Area proportion of the supported Agri-environmental farming programmes
 on the examined Environmentally Sensitive Areas

AKG célprogramok	Borsodi mezőség		Dunavölgyi síkság		Észak Cserehát		Hevesi síkság	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
<i>Horizontális célprogramok</i>								
Szántó alapprogram	9942,9	22,7	3028,0	9,7	35,3	0,8	1803,8	12,3
Tanyás gazdálkodás	0,0	0,0	18,9	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Méhlegelő	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Integrált szf-i gazdálkodás	2930,3	6,7	3399,5	10,9	13,0	0,3	2279,6	15,5
Ökológiai gazdálkodás átállási 1	17,1	0,0	0,0	0,0	6,0	0,1	14,8	0,1
Ökológiai gazdálkodás átállási 2	30,6	0,1	0,0	0,0	24,3	0,6	44,7	0,3
Ökológiai átállt	71,0	0,2	19,2	0,1	0,0	0,0	54,9	0,4
Területpihentetés	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ritka növ. fajták termesztése	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Gyepgazdálkodási alapprogram	1750,1	4,0	1713,8	5,5	238,8	5,5	179,4	1,2
Ökológiai gazdálkodás	280,4	0,6	99,0	0,3	28,3	0,7	23,5	0,2
Integrált gyümölcs és szőlő	158,5	0,4	5,7	0,0	50,7	1,2	203,5	1,4
Ökológiai gyümölcs és szőlő	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ritka gyümölcs és szőlőfajták termesztése	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Extenzív halgazdálkodás	944,7	2,2	445,1	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Vizes élőhelyek létrehozása szántón	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ívóhelyek kialakítása	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Zsombékosok, mocsarak, lápok gondozása	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Nádgazdálkodás	232,0	0,5	95,2	0,3	0,0	0,0	1,5	0,0
Állattartási intézkedések	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kiegészítő AKG intézkedések	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Zonális (ÉTT) célprogramok</i>	<i>27460,6</i>	<i>62,7</i>	<i>22245,8</i>	<i>71,6</i>	<i>3940,2</i>	<i>90,9</i>	<i>10093,1</i>	<i>68,7</i>
<i>Összesen támogatott terület</i>	<i>43818,0</i>	<i>100,0</i>	<i>31070,9</i>	<i>100,0</i>	<i>4336,5</i>	<i>100,0</i>	<i>14698,7</i>	<i>100,0</i>
ÉTT területe	89797,5		68854,6		14290,3		59795,0	
ÉTT területén támogatott ÉTT célprogramok aránya (%)		30,6		32,3		27,6		16,9

A Dunavölgyi síkság (11%) és a Hevesi síkság (15,5%) területén érdemes még megemlíteni az integrált gazdálkodás sikerét, amely a korábbi termelőszövetkezetek területén létrejött gazdasági szervezetek által művel nagy, összefüggő területeken folyó gazdálkodásnak tudható be. Ha a területi lefedettséget nézzük, akkor a Dunavölgyi síkság áll a legjobb helyen, hiszen az ÉTT 32%-át fedik zonális programok, míg a Hevesi síkság területén (17%) tudták legkevésbé rávenni a gazdálkodókat a programba való belépésre.

Az ÉTT-en 8 típusú zonális program hirdethető meg, amelyek közül a terület kezelői szabadon dönthetnek, hogy melyek szolgálják legjobban a természeti értékek védelmét. A 2. táblázatból kiderül, hogy a négy vizsgált területen meghirdetett célprogramok kö-

zül a tűzok védelméhez kapcsolódóak a legkedveltebbek. A több mint 63 000 ha-on támogatott programok közül a gyepterületeken pályázható tűzok élőhelyfejlesztés a leg-sikeresebb (37 543 ha, 59%), utána a szántón pályázható tűzok program következik (17 640 ha, 28%). Az ÉTT-ek közül a Dunavölgyi síkságon és a Borsodi mezőségen a gyep programok (73% és 71%), míg az Észak Cseréhát és Hevesi síkság területén a szántó programok (81% és 70%) dominálnak. A vizsgált területeken összesítve a 62%-kal a gyep programok vezetnek. A választást az ÉTT-be bevont területek művelési ágainak aránya és az állattenyésztés szerepe határozza meg.

2. táblázat A vizsgált ÉTT-eken támogatott zonális célprogramok területi aránya (2005)

Table 2. Area proportion of the supported zonal target programs on the examined Environmentally Sensitive Areas

ÉTT-k	Támogatott célprogramok								Összes pályázott terület (ha)
	Szántóföldi növénytermesztés				Gyepgazdálkodás				
	Tűzok- élőhely- fejlesztés (ha)	Madár- élőhely- fejlesztés (ha)	Lucerna- termesztés tűzok- élőhely- fejlesztés (ha)	Élőhely- fejlesztés (ha)	Tűzok- élőhely- fejlesztés (ha)	Haris- élőhely- fejlesztés (ha)	Élőhely- fejlesztés (ha)	Gyep- telepítés (ha)	
Borsodi mezőség	7155,4	x	931,2	x	19259,7	x	x	114,3	27460,6
Dunavölgyi síkság	3679,7	x	2323,3	x	15669,1	x	x	573,7	22245,8
Észak-Cseréhát	x	3181,2	x	x	x	759,0	x	0,0	3940,2
Hevesi síkság	6805,3	x	297,6	x	2614,3	x	x	375,9	10093,1
Összesen	17640,5	3181,2	3552,0	0,0	37543,2	759,0	0,0	1063,9	63739,7

x – az adott célprogram nem pályázható a területen

Térinformatikai adatbázis értékelése

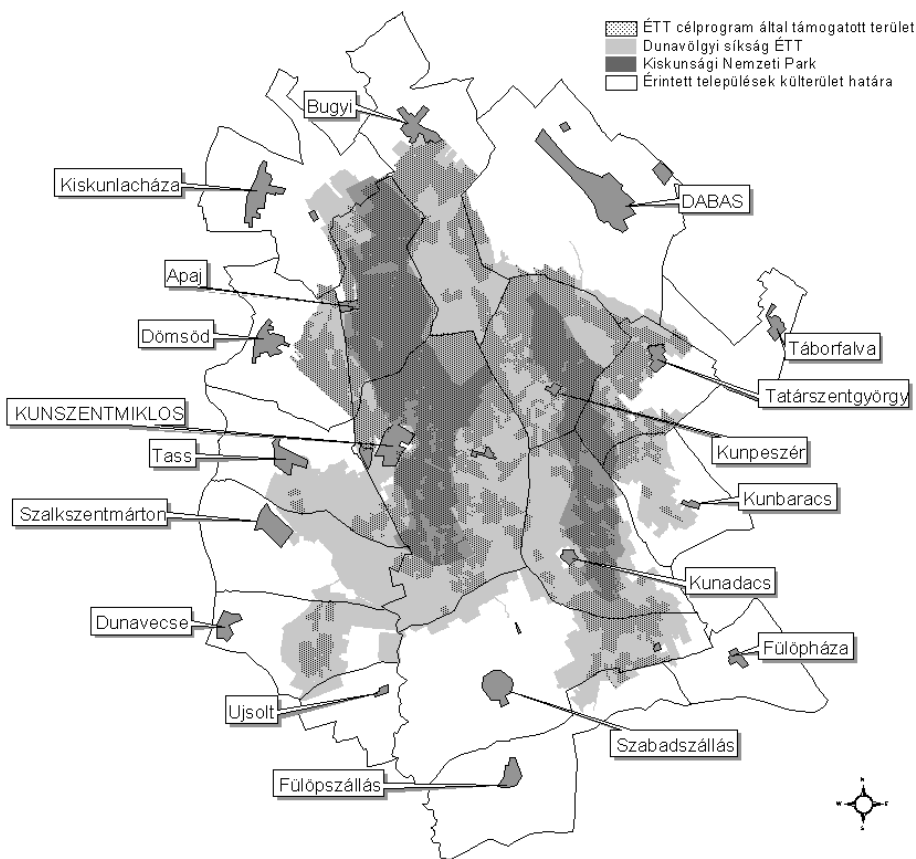
Az ÉTT esetében a támogatott területek elhelyezkedésének nyilvántartása elengedhetetlen alapja a monitoring rendszer működtetésének, hiszen az egyes védendő értékek (fészkek, növénytársulások, jellegzetes tájképi elemek, történelmi emlékek) pontos helye igen hangsúlyos minden mintaterület esetében.

A következőkben egy példa alapján mutatjuk be, hogy a támogatott területek elhelyezkedésének feltárása, regisztrálása, milyen típusú plussz információkat szolgáltatathat a terület kezelői számára.

Az ÉTT-ek kijelölésének szempontjait szabályzó rendelet (2/2002. (I. 23.) KÖM-FVM) értelmében a kijelölendő terület (legfeljebb 25%-ban) tartalmazhat országos jelentőségű védett természeti területet. Ez lehetőséget ad a terület kezelőinek, hogy – az integrációs természetvédelmi koncepció értelmében – a védett területen, illetve körülötte, mint egy puffer zóna jelöljék ki az ÉTT-et. Továbbá, a védett területen folyó gaz-

dálkodást korlátozó rendeletek mellé – a zonális programokon keresztül – kompenzációs támogatást nyújtsanak a gazdálkodók számára. Ez nagymértékben hozzájárul a jogkövető magatartás biztosításához.

Példánkban (Dunavölgyi síkság) a Kiskunsági Nemzeti Park két törzsterülete érintett az ÉTT által (1. ábra). Természetvédelmi szempontból értékes területek elsősorban a csekély mezőgazdasági értékű gyepeken és a közójük ékelődött zárvány szántókon maradhattak fenn a térség középső és keleti területein. A Felső-Kiskunsági pusztán szikes rétek, legelők, szikfokok, vakszikes foltok váltogatják egymást a beékelődő löszhátakkal, míg a Peszér-Adacsi rétek változatos élőhelyei közül említést érdemelnek a lápok, láprétek, mocsárrétek és nedves kaszálók, valamint az ezekbe ékelődő homokbuckák. A Duna-völgyben és a hátsági területeken erősen érezhető a korábban több fázisban végrehajtott belvízrendezések élőhely-szegényítő hatása. A jó termőhelyi adottságú Duna-

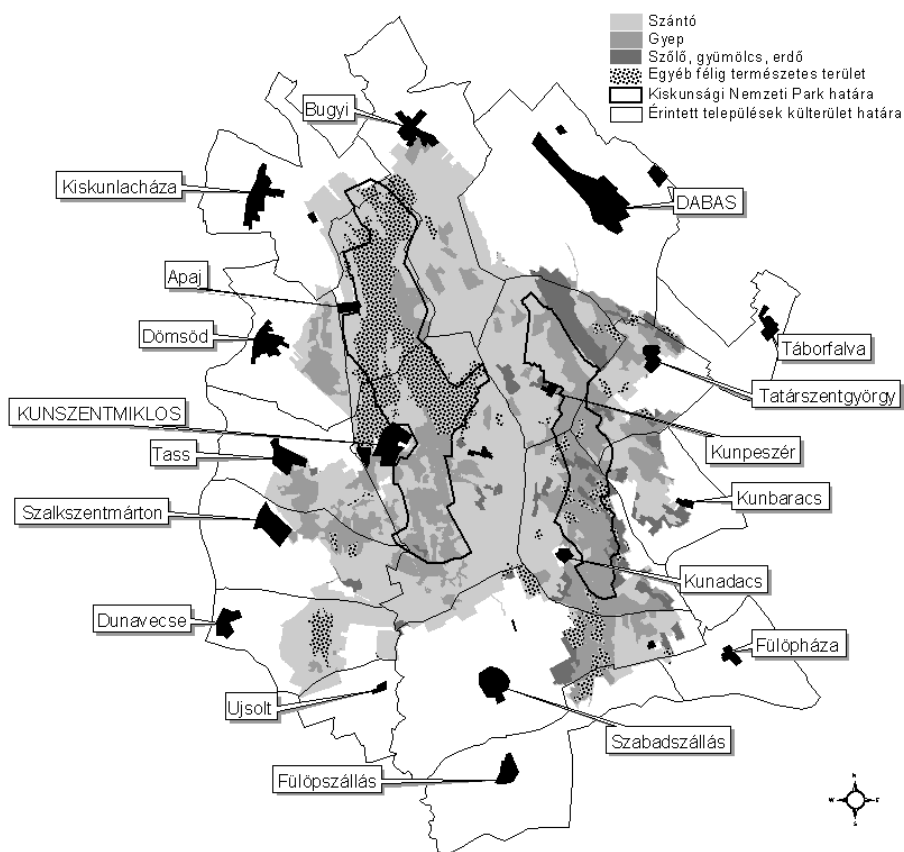

1. ábra A Dunavölgyi síkság ÉTT-en támogatott zonális programok által érintett területek térbeli elhelyezkedése

Figure 1. Distribution of the areas supported by zonal programs in the Dunavölgyi ESA

menti övezetben az intenzív mezőgazdaság miatt a természeti értékek sokasága semmisült meg. Az 1980-as évek eleje óta tartó csapadékhiány és a döntően erre visszavezethető talajvízszint csökkenés nagytérű léptékű élőhely-átalakulást idézett elő. Komoly gondot jelentett a természetvédelem számára az alacsony mezőgazdasági értékű területek alulhasználatlása, a legeltetés teljes hiánya is egyes gyeptípusokon.

A térképről leolvasható, hogy a zonális programok által támogatott területek jelentős része a védett területekre korlátozódik (59%), ahol a korábban említett okok miatt a gyepek dominálnak. E részekben a gazdálkodóknak feltétlenül be kell tartaniuk a védett területekre vonatkozó kezelési előírásokat, amelyek nagyrészt megfelelnek a programban foglaltaknak, így erős a motiváció, hogy korlátozó intézkedések miatti bevételkiesést a támogatás által kompenzálják. Ennek köszönhető a magas gyep programok száma (2. táblázat), amelynek jelentős része (71%) védett területre összpontosul.

2. ábra A Dunavölgyi síkság ÉTT művelési ágainak alakulása (CORINE LAND COVER FELSZÍNBORÍTÁSI ADATBÁZIS, FÖMI 1:100 000).

Figure 2. Distribution of land use on the Dunavölgy Lowland Environmentally Sensitive Area (CORINE Land Cover Database, FÖMI 1:100 000)

A védett területek közelében lévő szántók a tűzoknak jelentős táplálkozó és fészkelő helyei, így fontos lenne e területeken gazdálkodók bevonása is a programba.

Legkevésbé a Szalkszentmárton, Tass, Dunavecse és Bugyi településekhez tartozó területeken gazdálkodók éreznek motivációt a részvételre. A 2. ábráról leolvasható, hogy a távolmaradás oka a korábban már említett művelési ágak alakulásában keresendő.

A szántó területek magas aránya (a mezőgazdasági terület %-ában: Szalkszentmárton 82%, Tass 82%, Dunavecse 73%, Bugyi 76%) és jó adottságai (öntés talaj, réti csernozjom, átlagos AK: 18–19) következtében az egyébként magas zonális kifizetések (44–66 e Ft/ha) sem tudták eléggé motiválni a gazdálkodókat. A megpályázható „szántóföldi növénytermesztés tűzok élőhely fejlesztési előírásokkal” című szántóföldi program megkötései közül az alábbiak, amelyek az intenzív szántóföldi növénytermesztésre (állattenyésztés nélküli) alapozott gazdálkodást leginkább visszatartják:

- tápanyag-utánpótlás során a kijuttatott N-hatóanyag mértéke nem haladhatja meg a 90 kg/ha/év mennyiséget,
- 20% pillangós takarmánynövény (lucerna, fehérhere, vöröshere, somkóró, bükköny stb.),
- minimum 20% ugar.

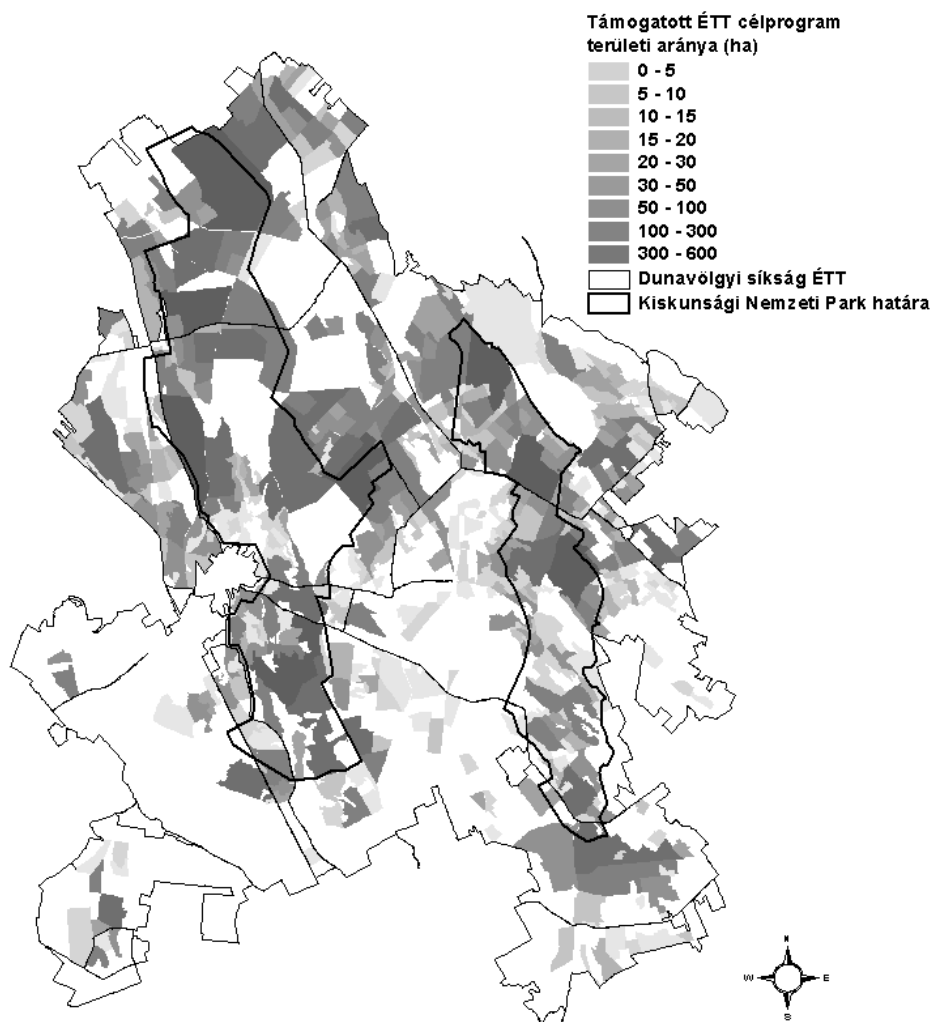
Vizsgálatainkban nem csak a támogatott területek arányára, hanem területi összekapcsoltságára is kitértünk, hiszen a program annál jobban szolgálja a védett értékek megóvását, minél egybefüggőbb blokkokban zajlik hasonló kezelés. A 3. ábra az érintett területeken belül támogatásban részesülő zonális programok arányát mutatja be.

Látható, hogy nagy egybefüggő területek szinte csak a védett területen lévő szikes rétek, legelők, illetve láprétek és mocsárrétek területén találhatóak. A program további sikerének záloga, hogy a beékelődött szántók kezelői is résztvegyenek e támogatási formában. Legnagyobb természetvédelmi jelentősége az extenzív szántóföldeknek van, amelyek a kiterjedt területeket elfoglaló intenzív szántókkal szemben az egyes tájegységekre jellemzően, általában gyenge termőhelyi adottságú régiókban találhatóak. Az extenzív szántókon jóval kevesebb a növényvédő szer és műtrágya felhasználás, valamint a gépi műveletek száma, így természetvédelmi szempontból értékes élőhelyek maradhatnak fent. Azonban ennek nehézségeire a kérdőíves felmérés mutatott rá.

Kérdőíves felmérés értékelése

A mintaterület természetföldrajzi szempontból változatos terület, nyugatról kelet felé haladva a Duna-völgyének öntéstalajait réti csernozjomok váltják fel, majd szoloncsák-szolonycék, illetve réti talajok, végül pedig homokos talajok következnek. A területhasználat és a gazdaság hagyományosan meghatározó módja, illetve ágazata a mezőgazdaság.

A személyes beszélgetés során a megkérdezettek által művelt terület az összes pályázott terület 48%-át teszi ki. A felmérés által érintett területen nagybirtokok (3–5000 ha) közé ékelődött kis területek (7–20 ha) találhatóak, így a megkérdezettek körében az átlagos birtokméret 747 ha, amelyek szétszórtnan (átlagosan 9,6 tag/gazdaság) helyezkednek el. A privatizációnak köszönhetően megnőtt a kis területtel rendelkező földtulajdonosok száma (3. táblázat), de ez nem egyezik meg a gazdálkodók számával, mert a földtulajdon és a földhasználat a művelt területek nagyobb részén különválnak. Ennek köszön-

3. ábra A Dunavölgyi síkság ÉTT támogatott zonális programjainak területi aránya
 Figure 3. Distribution of the supported zonal programs of the Dunavölgy Lowland Environmentally Sensitive Area

hető, hogy a megkérdezettek által használt földterületnek csak 36%-a van saját tulajdonban, a többi szükséges területet hosszabb-rövidebb bérleti szerződések útján biztosítják.

Mindez több problémát is felvet:

- az AKG szerződésekhez 5 éves haszonbérleti szerződést kell felmutatni, így aki nem rendelkezik ilyenrel az nem vehet részt a programban,
- a bérelhető földterületek mennyiséges véges, így már komoly verseny alakult ki a gazdálkodók között, amely egyre inkább feljebb tolja a bérleti díjakat,

- nemcsak a bérlemények területéért folyik a harc, hanem a szerződéskötés időtartamáért is, amely komoly visszaélésekre ad lehetőséget,
- a bérlemények elhelyezkedése nincs területi kapcsolatban a gazdálkodó törzsterületével, így tovább növekszik a birtokok széttagolódása,
- az egymástól távol elhelyezkedő területek gyakran lehetetlenné teszik a gazdaságos termelést (üzemanyag költség, legeltető állattartás stb.).

3. táblázat A Dunavölgyi síkság ÉTT érintett településeinek a földterületet használók számának alakulása (AMÖ 2000)

Table 3. Number of land users on the examined settlements on the Dunavölgy Lowland Environmentally Sensitive Area

Település	Szántót	Rétet	Legelőt	Erdőt	Nádast	Halas- tavat	Föld területet
<i>használók száma</i>							
Szabadszállás	1011,0	76,0	147,0	77,0	13,0	1,0	1328,0
Kunszentmiklós	654,0	29,0	125,0	74,0	4,0	3,0	985,0
Szalkszentmárton	530,0	3,0	24,0	15,0	4,0	2,0	904,0
Fülöpszállás	410,0	42,0	117,0	20,0	3,0	–	640,0
Tass	175,0	9,0	16,0	11,0	–	–	596,0
Kunadacs	398,0	60,0	140,0	122,0	–	–	499,0
Dunavecse	358,0	1,0	15,0	7,0	1,0	–	478,0
Fülöpháza	266,0	95,0	136,0	59,0	25,0	–	343,0
Kunpeszér	114,0	23,0	12,0	24,0	–	–	210,0
Kunbaracs	137,0	45,0	56,0	63,0	–	–	193,0
Újsolt	36,0	2,0	14,0	–	1,0	–	52,0
Bács-Kiskun megye	54685,0	4477,0	8637,0	6924,0	510,0	116,0	94465,0
<i>Gazdasági szervezet</i>	<i>246,0</i>	<i>67,0</i>	<i>98,0</i>	<i>91,0</i>	<i>34,0</i>	<i>9,0</i>	<i>301,0</i>
<i>Egyéni gazdaság</i>	<i>54439,0</i>	<i>4410,0</i>	<i>8539,0</i>	<i>6833,0</i>	<i>476,0</i>	<i>107,0</i>	<i>94164,0</i>
Dabas	1283,0	81,0	19,0	92,0	–	1,0	2179,0
Bugyi	678,0	8,0	6,0	20,0	1,0	1,0	1104,0
Kiskunlacháza	271,0	5,0	7,0	29,0	2,0	3,0	634,0
Táborfalva	350,0	26,0	11,0	33,0	1,0	–	521,0
Dömsöd	249,0	11,0	31,0	25,0	6,0	4,0	446,0
Tatárszentgyörgy	220,0	45,0	7,0	79,0	4,0	–	349,0
Apaj	46,0	1,0	3,0	1,0	–	–	142,0
Pest megye	40175,0	2505,0	1943,0	3376,0	264,0	61,0	76454,0
<i>Gazdasági szervezet</i>	<i>283,0</i>	<i>74,0</i>	<i>54,0</i>	<i>91,0</i>	<i>32,0</i>	<i>10,0</i>	<i>341,0</i>
<i>Egyéni gazdaság</i>	<i>39892,0</i>	<i>2431,0</i>	<i>1889,0</i>	<i>3285,0</i>	<i>232,0</i>	<i>51,0</i>	<i>76113,0</i>

A felmérés alapján megállapítható, hogy a megkérdezettek 53%-a őstermelő, illetve családi gazdálkodó, míg 47%-a gazdasági szervezet. Az egyéni gazdaságok esetén általában (60%) csak 1 fő vesz részt a gazdasági tevékenység végzésében és 20–20% azon háztartások száma, ahol két, illetve három családtag. Ezen családoknak többnyire az a jellemzőjük, hogy van egy irányító, aki szakmai tudása és tapasztalatai alapján szervezi a munkát, és bevonja a többieket, ha szükséges.

A terület mezőgazdasági erejét jelzi, hogy a megkérdezettek 89%-a főtevékenység-

ként végzi a gazdálkodást, és csak 11%-a, amelynek ez kiegészítő tevékenységet jelent (ez az aránya az Észak Cseréhátban 35:65). A mezőgazdálkodás társadalmi szerepvétését igazolja, hogy a fiatalabb generáció már kevésbé foglalkozik mezőgazdasági tevékenységgel, mert a gazdálkodásban résztvevők átlagéletkora igen magas (50 év).

A mezőgazdaságban megindult tulajdonváltás következtében nagy számban jutottak magántulajdonhoz olyan emberek, akik korábban a nagyüzemek integrációja mellett – vagy addig egyáltalán nem – végeztek mezőgazdasági termelést és szakmai képesítésük sincs. Egyrészt a kárpótlás során termelőeszközökhöz jutott és önállóvá vált, míg másokat a munkahelyük megszűnése késztetett arra, hogy csak a mezőgazdasági kistermelésből éljenek meg. A területen 90-es évek előtt a megkérdezettek közel 65%-a foglalkozott mezőgazdasági tevékenységgel, de a résztvevők 31%-a csak alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 25%.

A felmérésben résztvevő gazdálkodók által művelt területek jelentős része a szántó (76,5%) művelési ágban van. A mintaterület Duna-menti része kedvező termőhelyi adottságú mezőgazdasági terület, ugyanakkor itt potenciális ár- és belvízveszéllyel kell számolni. A Dunára alapozva az öntözővíz szükséglet felszíni vízkivétellel tartósan biztosítható, a térség nagy része öntözőrendszerekkel is ellátott.

A szántóföldi növénytermesztésre a termesztett növények alacsony faj- és fajtaszáma és a vetésforgó minimális használata (a program előír minimális kötelezettségeket a vetésforgóval kapcsolatban) jellemző, annak ellenére, hogy a fajgazdag vetésforgó, vetésváltás, az elővetemények szakszerű megválasztása a talajtermékenység fenntartásának és növelésének, valamint a talaj és növény egészségi állapotának megelőző (preventív) fenntartásának alapvető, természetkímélő és leggazdaságosabb módszere. A szántó művelési ágban termesztett növények (őszi búza, árpa, tritikálé, kukorica, napraforgó, lucerna) elsősorban piaci értékesítésre (66%), illetve az állatállomány takarmányozására szolgálnak. A több lábbon álló szántóföldi növénytermesztés nemcsak a piaci kockázat megosztása miatt lenne kedvező, hanem a termelés szervezése és költségei szempontjából is.

A legelőként hasznosított természetközeli gyepek életközösségei a hosszú ideje tartó legeltetés hatására alakultak ki; olyan gyepszerkezet jött létre, amely elsősorban a rövid fűvű, illetve a kopárabb talajfelszín igénylő madár és rovarfajoknak kedvező. Leginkább talán az állatsűrűség befolyásolja a legelő vegetációját. Az optimálistól eltérő állatlétszám esetén alul-, illetve túllegeltetésről beszélhetünk. Túllegeltetéskor a gyepon nagy kiterjedésű, csupasz foltok keletkeznek, melyeken igen erőteljes gyomosodás indulhat meg. A területhez mérten túlzottan kis létszámú állatállomány használatából eredő alullegeltetés nemkívánatos gyomosodást okozhat. Ekkor a magasabb füvek, bokrok elterjedése várható, aminek hatására a legelőt jellemző alacsony növényzet eltűnik, zártabbá válik a terület. Mindkét esetben csökken a növényfajok sokfélesége, ami a gyep élővilágának további értéktelenedéséhez vezet.

A hagyományos állattartás mai is fontos szerepet játszik a táj arculatának megőrzésében. A megkérdezett gazdaságok 61%-a juhot, 55%-a szarvasmarhát, 33%-a mindkettőt tartotta. Az állattartás elsősorban legelőre alapozott, azonban a korábban említett okok miatt gyakran nem megoldható az állományok bővítése. A zonális program 1 állategység/ha-ban maximalizálja a legeltethető állatok létszámát és az egymástól távol helyezkedő bérlemények nem teszik lehetővé az állatok áthajtását. Így bizonyos területek alul, míg mások túllegeltetéssel küzdenek, amely csak a birtokkoncentrációval oldható fel.

A kis területek gazdasági potenciálját jellemzi, hogy a gazdálkodók nem rendelkeznek megfelelő minőségű és mennyiségű munkagépekkel, ezért a megkérdezettek 72%-a tervez további beruházást, amelynek 77%-a infrastrukturális jellegű.

A helyi lakosok és a természetvédelmi területek jó kapcsolata megnyilvánulhat a kulturális identitásban, a szellemiségben és az életvitelben is. Ennek feltétele, hogy a terület kezelői a működtetési kérdésekben a közösséget egyenlő partnerként kezeljék, lehetőséget adva arra, hogy a természetvédelmi programok és a földhasznosítási korlátozások ellenére a gazdálkodás haszon/ráfordítás aránya pozitív maradjon, amit elsősorban az AKG támogatások differenciált preferálásával lehet elérni. Azon kérdésre, hogy hasznosnak, illetve szükségesnek tartják-e ezeket a szabályokat, a válaszadók döntő többsége igennel válaszolt, de véleményük szerint a szűk ökológiai szempontok figyelembe vételén kívül a gazdasági és társadalmi érdekeket is jobban szem előtt kellene tartani. Ennek egyik lehetséges módja a lakosság és a kezelő szervek közötti kapcsolat jobb kiépítése és az információ áramlás megteremtése lenne, ez lehetővé tenné a korlátozó intézkedéseken kívüli lehetőségek feltárását.

Megvizsgáltuk az elmúlt három év jövedelmezőségének alakulását. A válaszadók jelentős része (44%) az elnyert támogatásoktól és azok összegétől függően a tevékenységüket hol nyereségesnek, hol veszteségesnek tartják, ezért 59%-uk vinne be további területeket a programba, ha lehetősége lenne rá. A megkérdezettek 11%-a azonban nyereségesnek tartja tevékenységét, ők a nagyobb területtel és jobban felszerelt gazdaságokból kerültek ki.

Irodalom

- ÁNGYÁN J. 2004: A megvalósítás hazai kerete: a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP) és a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT) In: ÁNGYÁN J., MENYHÉRT Z. (szerk.): Alkalmazkodó növénytermesztés, környezet- és tájgazdálkodás) Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, pp. 283–309.
- BILL F., FRITSCH D. 1991: Grundlage der Geo-Information-System, Wichmann Verlag, Karlsruhe. In: DETREKŐI Á., SZABÓ GY.: Bevezetés a térinformatikába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BREIMER R. F., VAN KEKEM A. J., VAN REULER H. 1986: Guidelines for Soil Survey and Land.
- DETRKŐI Á., SZABÓ GY. 1995: Bevezetés a térinformatikába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- HARKÁNYINÉ SZÉKEY ZS. 1994: Földrajzi Információs Rendszerek. Jegyzet, GATE, Gödöllő.
- KOCSONDI 1998: A magyar agrár vállalkozások stratégiai és a környezetvédelem. XII. Országos környezetvédelmi konferencia kiadványa, Siófok, pp. 106–114.
- MEZŐSI G. 1991: A mikroszámítógépes módszerek használata a természetföldrajzban. JATE Jegyzet, Szeged.
- PAP-VÁRY Á. 1994: A földrajzi információs rendszerekről. Geodézia és kartográfia 4: 245–251.
- AGROTOPOGRÁFIAI TÉRKÉP MTA TAKI 1:100 000
- CORINE Land Cover Felszínborítási Adatbázisból FÖMI 1:100 000
- KÜLTERÜLETI ÁTNÉZETI KATASZTERI TÉRKÉP 1:10000

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondunk a Kiskunsági Nemzeti Park munkatársainak, különösen Boros Emilnek, Máté Andrásnak és Farkas Jenőnek, akik lehetőséget biztosítottak vizsgálataink elvégzéséhez. A kérdőívek és a térképek feldolgozásában Horváth Krisztina és Mészáros Amanda segítette munkánkat.

EFFECTS OF INTRODUCTION OF AGRI-ENVIRONMENTAL SCHEMES
ON LAND USE AND PROTECTION OF NATURAL VALUES OF DESIGNATED
SAMPLE SITES

V. GRÓNÁS¹, CS. CENTERI², J. MAGYARI³, M. BELÉNYESI³

Szent István University, Institute of Environment and Landscape Management,

¹Department of Landscape Ecology

²Department of Nature Conservation

³Department of Geoinformatics

Páter K. u. 1., H-2103 Gödöllő, Hungary

e-mail: Gronas.Viktor@kti.szie.hu

Keywords: Environmentally Sensitive Areas (ESA), agri- environmental management, land use

During the research we collected and analyzed the applications for the agri-environmental programs on four designated ESAs (Dunavölgy Lowland, Heves Lowland, Borsod Field and Northern Cserehát) from the year 2002. Based on this database we analyzed how large proportion of the sample area is supported, where the supported areas are. We have built in these analyses into the ESA monitoring system. With the extension of the digital database, concerning the target areas, it became possible for the national parks to compare the location of AE supported areas with that of protected natural values. As a result the scope of new entrants to the ESA programme can be enlarged in a spatially more targeted way. In this article we show the results of our work carried out in on the Dunavölgy ESA.